

## De gedenkbalk. Gods hand in het geschiedenisonderwijs

Lezing voor vakgroep geschiedenis van de ref. s.g. Gomarus te Gorinchem, 13 maart 2012

Dr. Ewald Mackay

### *Inleiding*

Met mijn kinderen houd ik de laatste tijd regelmatig een 'leesuurkje'. We gaan dan op zolder zitten, draaien een langspeelplaat ieder leest een boek. Zelf herlees ik graag zo nu en dan een kinderboek en laatst was dat een boek van Piet Prins, *Vier vrienden op de kloosterhoeve*. De hoofdpersoon van het boek is Jaap Hoogeveen. Hij zit met zijn vrienden te dubben over de vraag waar ze in de komende kerstvakantie heen zullen gaan. Juist die avond is een oom van Jaap op bezoek, de broer van zijn vader. Deze oom is boer op De Kloosterhoeve in het dorpje Hessenlo, ergens in het oosten van het land, tegen de Duitse grens. Deze oom vond het maar niets dat zijn broer de boerderij indertijd verlaten heeft en naar de stad is getrokken om daar een garagebedrijf te beginnen. Met milde spot plaagt hij de jongens dat stadskinderen papventjes zijn. De jongens protesteren verontwaardigd. De oom nodigt hen daarop uit om in de kerstvakantie op de boerderij te komen logeren zodat hij eens kan zien of ze inderdaad geen slappelingen zijn. De uitnodiging wordt gretig aanvaard. De jongens gaan in de vakantie op reis naar de boerderij. Op één van hun eerste verkenningstochten naar het dorp gaan ze sleeën. Met razende vaart suist één van de vrienden met zijn slee naar beneden. In de verte nadert een slager op de fiets. De botsing is onvermijdelijk. Na een wilde achtervolging krijgt de slager de jongen te pakken. Het avontuur loopt goed af als de slager ontdekt dat het hier een logé van de Hoogeveens op de Kloosterhoeve betreft. 's Avonds bij het haardvuur gezeten vertelt de oom dat deze slager, Abraham Levi is zijn naam, een Jood is die in de Tweede Wereldoorlog ondergedoken was op de boerderij. Met zijn gezin heeft hij hier gezeten tot de dag van de bevrijding. Als de oom zijn verhaal verteld heeft, nodigt hij de jongens om met hem mee te lopen naar een eeuwenoude balk in de boerderij. De boerderij dateert uit de middeleeuwen. Op deze balk staan inscripties. Hij vertelt aan de jongens:

*'Het was een heerlijke feestdag voor ons, die dag van de bevrijding! Ik heb zelf de datum in de gedenkbalk gegrift (...) Jullie hebben stellig wel eens gehoord dat men vroeger de gewoonte had om allerlei gebeurtenissen met krijt aan de balk te schrijven. Als het heel bijzondere voorvallen betrof, gebeurde het zelfs met rood krijt. Nu is die gewoonte eeuwenlang in onze familie gehandhaafd' (63).*

Ineens wist ik waar mijn lezing over zou gaan: over de gedenkbalk. Geschiedenisonderwijs zou je kunnen zien als een gedenkbalk waarin we belangrijke gebeurtenissen vastleggen. In rood de gebeurtenissen die zo bijzonder zijn dat we Gods hand daarin bespeuren. We kunnen dan lezen wat ons voorgeslacht erin heeft vastgelegd en we kunnen er zelf iets aan toe voegen. In het onderwijs zou je zelfs letterlijk een dergelijke balk kunnen gebruiken: in je lokaal, in de school of je zou de leerlingen kunnen vragen hun (groot)ouders te interviewen over bijzondere gebeurtenissen in de gedenkbalk van hun leven (en die op een balk kunnen laten zetten!).

De boer vertelt op de navolgende avonden enkele verhalen. Ik wil er twee verhalen uitlichten. Het eerste gaat over de zestiende eeuw. De boerderij wordt bedreigd door de Spanjaarden en dreigt in brand te worden gestoken. Dan komt op het laatste nippertje het leger van Maurits, waardoor de brand wordt verijdeld. In de gedenkbalk staat:

*'Wijnmaand MDXCVII. Verlost van Spaens ghewelt, Door Mouringh, dapper helt, Als Godes instrument. Tot redding uyt d'ellend' (77).*

Het tweede gaat over de Franse tijd. Een zoon van de boerderij is helemaal onder de indruk van Napoleon en verlaat huis, haard en geloof om ter veldtocht te gaan naar Rusland. Van het hele leger van 600.000 man komen er slecht 20.000 terug. De zoon komt tijdens deze gruwelijke tocht tot inkeer en hervindt het geloof. In de balk staat genoteerd:

*'1812 – 1813. En als hij nog verre was, zag hem zijn Vader en werd met innerlijke ontferming bewogen'.*

In deze lezing wil ik vanuit mijn eigen gedenkbalk iets zeggen over het spreken over Gods hand in het geschiedenisonderwijs en in de geschiedwetenschap. Ik wil mijn gedenkbalk daartoe in drie stukken verdelen, het eerste loopt van 1964 tot 1989, het tweede van 1990 tot 1997 en het derde tot heden.

### *I. Het begin van de gedenkbalk (1964 – 1989)*

#### Kindertijd

Ik ben in 1964 geboren en daar ligt het begin van mijn gedenkbalk. Al spoedig ontdekte ik dat er een hele stuk balk aan vooraf ging en ik probeerde dat te leren kennen (jaren later ontdekte ik dat de clan Mackay tot in de Schotse middeleeuwen is terug te voeren).

Mijn grootmoeder vertelde hoe haar vader tbc. kreeg en in een tbc- tentje in quarantaine achter in de dijkstoep lag. Ze hadden het nadat hij was gestorven erg arm. Ze baden om hulp uit de nood en dan lag er meerdere keren de volgende ochtend een doos met eten op de stoep. Ik schrijf het in rood op de balk.

Mijn grootvader vertelde hoe hij tijdens een huiszoeking door de Duitsers verstopt zat onder een luik en dat ze hem niet vonden. Nadien zongen ze 'de Heer' zal u steeds gadeslaan' als uitdrukking van de hand Gods die over dit gebeuren was.

Meester Stout vertelde hoe hij in het concentratiekamp zat en hoe hij de aanwezigheid en vertroosting Gods ervoer in de kampen.

#### Middelbare schooltijd

Mijn geschiedenisleraar Verheij liet ons de beelden zien die de geallieerden hadden gemaakt van Auschwitz, na de bevrijding van het kamp. Wij waren verpletterd. Aan het einde van dat uur bad hij en zijn woorden over Christus die was neergedaald in de hel van deze duistere wereld, ter verlossing. Om nooit te vergeten.

Voor mijn mondeling geschiedenis besloot ik om de boeken van Aalders en Berkhof over de zin der geschiedenis te gaan lezen: beslissende wending naar de geschiedbeschouwing en geschiedfilosofie, de gebieden die mijn weg en opdracht zijn geworden.

Er waren ook schaduwen. Mijn grootmoeder van moeders kant vertelde me een keer het geheim van de familie. Haar vader en broer waren fanatiek lid van de NSB en zijn dat gedurende de oorlog ook gebleven.

#### Studie en eerste werk

Een andere schaduw was het liberalisme dat ik aantrof aan de Leidse geschiedenisopleiding. Gods hand was volledig afwezig, geschiedenis was mensenwerk en het methodologisch atheïsme was de enige geaccepteerde aanpak.

Ondertussen kreeg ik voor de derde keer een pneumothorax ofwel dichtgeklapte long. Nu zou een zeer zware longoperatie moeten volgen. Ik zag de nacht voorafgaande aan de operatie er niet doorheen en bad om

genezing. De ochtend erna werd nog een routinefoto gemaakt, vlak voor de operatie zou beginnen. Dr. Fokkelman, de behandelend arts, kwam naar me toe en zei: 'Ewald, er is een wonder gebeurd, je long is helemaal ontvouwd vannacht; je mag naar huis'.

In mijn eerste werkkring – de VU te Amsterdam – organiseerden we een congres met Israël's en Palestijnen. Abba Eban de minister van Buitenlandse Zaken onder Golda Meir, sprak. Hij sprak over Israël in 1948 en deed dit in profetisch licht. Gods hand was volgens hem over 1948. Ik was diep getroffen en dat moment was het ogenblik dat ik besloot om een proefschrift te gaan schrijven over Gods hand in de geschiedenis.

Al met al zijn er op dit eerste stuk van de gedenkboek uit drie fases in mijn leven inscripties gemaakt in rode inkt in de balk. De kern ervan en spit is dat dit alles mij heeft doen besluiten het denken over Gods hand in de geschiedenis als opdracht te gaan beschouwen en op me te nemen.

## *II. Het tweede deel van de gedenkboek (1990 – 1997)*

Ik heb na de lezing van Abba Eban besloten om een proefschrift te gaan schrijven over geloof en geschiedenis. Van te voren dacht ik dat het wel heel moeilijk zou worden om hier antwoorden te vinden. Op een wonderlijke manier heb ik hier uiteindelijk toch mijn weg gevonden. Ik markeer enkele kernen ervan in de gedenkboek.

Langs een bijzondere weg ontmoette ik Anton Vos aan de Utrechtse universiteit. Hij was bereid om mij te begeleiden bij het schrijven van dit proefschrift en een aantal jaren zijn we zeer intensief samen opgetrokken. Nooit zal ik die gesprekken vergeten. Ze hebben mij het reële perspectief van het christelijke denken doen zien –een perspectief dat sterk genoeg is om tegenover het moderne atheïsme overeind te blijven staan.

De kern van dit proefschrift is dat alle wetenschap axiomatisch en historisch is. Elke wetenschap vertrekt vanuit in zichzelf rustende aannames en elke tijd heeft zo zijn eigen aannames. Dit scheidt ruimte voor nieuwe of hernieuwde aannames in christelijke zin: schepping in plaats van toeval (biologie), Gods hand in plaats van immanentie (geschiedenis), ziel in plaats van chemie (psychologie/ psychiatrie) of wonder in plaats van zuiver naturalisme (medische wetenschappen).

In het debat met wetenschappers verbaast mij het dat bijvoorbeeld een marxist als Ger Harmsen me hier positieve ruimte geeft, maar dat christelijke historici nogal eens niets zien in een dergelijke aanpak en de voorkeur geven aan methodologisch atheïsme.

Volgens mij is het binnen de wetenschap legitiem om deze problematiek op zijn minst aan de orde te stellen en liever nog uit te werken. Dat is wat mijn weg in wetenschappelijke zin sindsdien is geworden en ik denk dat hij dit altijd ook zal blijven, al is er een weg naast gekomen, en dat is het onderwijs. In het derde gedeelte van de gedenkboek zal het onderwijs centraal staan.

## *III. Het derde deel van de gedenkboek (tot heden)*

Het derde deel van de gedenkboek betreft vooral mijn ontdekking van het leraarschap. Ik had altijd gedacht dat mijn weg vooral binnen het forum van de wetenschap zou liggen, maar er kwam een weg bij en dat is het onderwijs. Als een wetenschapper in de gedenkboek iets in rood krijt mag schrijven aangaande Gods hand in de geschiedenis, dan zeker ook een leraar aan een christelijke school.

Aan een protestant-christelijke school in Dordrecht begonnen, is deze weg voortgezet aan de lerarenopleiding van de pabo en het Ivo aan Hogeschool de Driestar. Daar heb ik ontdekt dat ik een leraar ben en inmiddels ben

ik mijn schreden gaan zetten op het pad van de lekenpedagogiek. Ook hier wil ik enkele ervaringen die ik heb opgedaan in de balk kerven.

Ik heb ontdekt dat leerlingen of studenten het juist heel boeiend vinden wanneer je levensbeschouwelijke elementen op een natuurlijke, spannende manier inweeft in je les. Elk vak heeft zo zijn metafysisch venster op de wereld en zeker ook geschiedenis: daar kun je in de gedenkbalk je herinneringen markeren, ook waar het Gods hand betreft.

Dat betekent wel dat je ook kwetsbaar bent en iets van jezelf durft te laten zien. Juist als je iets van je eigen worsteling laat zien, zullen leerlingen zelf ook iets willen laten zien. Ze herkennen je dan als mens en dat roept bij hen iets wakker. Je zou letterlijk over de gedenkbalk kunnen spreken en hen kunnen vragen er één te maken: op papier of met een echte balk. Laat ze aan hun (groot)ouder of aan zichzelf maar eens de vraag stellen naar bijzondere momenten in de eigen geschiedenis, dan ontstaat er thuis wellicht ook iets moois!

Zie de leerling staan! Zorg dat je hem volkomen serieus neemt. Geef boeiend les, zo vaak is het ook niet boeiend dat ik wel snap waarom leerlingen vaak klieren of vervelen. Echt boeiend vertellen, met verhalen en vanuit een persoonlijke inzet, brengt vele leerlingen werkelijk bij de les: dan doen ze het voor jou en daarmee ook voor zichzelf!

Wat Gods hand betreft hoef je heus niet vanzelfsprekend te gaan benoemen. Veel mooier is het problematiseren ervan: dan laat je zien dat het subtiel is, en om gedachten vraagt van ons. Misschien is het gaande maken van het denken wel belangrijker dan het geven van antwoorden. Hier moet je misschien ook clichés doorbreken, zoals die van een al te gemakkelijke antithese tussen Spaans / katholiek en protestants inzake de Tachtigjarige Oorlog.

Roep in de leerlingen het gedenken wakker. Jullie hebben op school hier laatst iets meegemaakt wat in de krant heeft gestaan: tijdens een zeiltocht zijn enkele leerlingen die omsloegen en bijna verdrinken op wonderlijke wijze gered. Waar staat dat op de gedenkbalk van de Gomarus ingekerfd?

### *Conclusie*

Aan het einde van Vier vrienden en de kloosterhoeve gebeurt iets wat veel lijkt op de wonderlijke gebeurtenis op jullie school rond die zeiltocht: de jongens gaan op een winterse dag samen met de kleine kinderen schaatsen. Op een zeker moment zijn ze het kleine neefje Woltertje kwijt. Jaap voelt ergens intuïtief aan – een stem Gods? – dat zijn neefje in gevaar is en gaat zoeken. Geen minuut te laat ziet hij hem in een wak liggen en onder water verdwijnen. Hij aarzelt geen seconde en springt hem na en redt hem ternauwernood. Een paar dagen later, als ze 's avonds om het haardvuur zitten, gaat de oom spreken:

*“Jaap, jij bent een Hoogeveen, en een echte. Daar ben ik heel blij om. Toen jouw grootvader, mijn broer, een halve eeuw geleden naar de stad ging, nam ik hem dat erg kwalijk. Ik dacht eigenlijk, dat echte Hoogeveens alleen maar op de Kloosterhoeve konden aarden. Dat weet ik nu beter. Jij hebt gisteren Woltertje gered met gevaar voor je eigen leven. Daar kunnen we nooit genoeg dankbaar voor zijn. We willen je graag wat geven, maar we weten nog niet wat het moet zijn. En toch moet jouw daad niet vergeten worden. Daarom heb ik iets gedaan dat je misschien wel op prijs zult stellen.’ Bij deze laatste woorden was oom Wolter opgestaan. Hij nam een lantaarn, tilde ze op en liet het licht vallen op de verweerde gedenkbalk. Aan het eind van de lange rij inscripties, waarvan sommige door ouderdom bijna onleesbaar waren geworden, was een nieuw inschrift aangebracht, met een scherp mes uitgesneden in het harde hout. Eerst stond er de datum en het jaartal en daaronder:*

*Jaap Hoogeveen redde met levensgevaar zijn neefje Wolter van de Kloosterhoeve van de verdrinkingsdood'*

*Jaap kreeg een vuurrode kleur, toen hij deze woorden las . 'Zo blijft de herinnering bewaard', ging oom Wolter verder. 'Jouw naam staat nu in de balk naast die van je voorouders. Je zult nooit meer een vreemde zijn op de Kloosterhoeve, maar iemand die hier thuishoort''.*

Laat jouw klas of jouw school een Kloosterhoeve zijn met eikenhouten gedenkbalken vol inscripties en de kinderen zullen je dankbaar zijn. 'Gedenken is verlossing, vergeten ballingschap'.